

בירורים בדעת הרמב"ם בעניין שיעור החיוב בת"ת

הקדמה

שתי חידות ישנן בשיטת הרמב"ם בנושא שיעור החיוב בת"ת: החידה הראשונה היא מדוע לא פסק הרמב"ם את דינו של רשב"י במנחות (צט, ב) שאדם יוצא ידי חובת ת"ת בק"ש שחרית וערבית*:

א"ר אמי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות לא ימוש (את) ספר התורה הזה מפיו. אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים לא ימוש.

החידה השנייה היא בנוגע להשמטת הרמב"ם את דינו של רב גידל בנדרים (ה, א):

ואמר רב גידל אמר רב: האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו - נדר גדול נדר לאלהי ישראל. והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה! מאי קמ"ל? דאפי' זרוזי בעלמא, היינו דרב גידל קמייתא! הא קמ"ל, כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עליה.

מדוע השמיט הרמב"ם את דברי רב גידל אלו שנשנו ללא חולק? במאמר זה ננסה לפתור את החידות הללו עם קשיים נוספים בשיטת הרמב"ם, ועל ידי כך לעמוד על שיטתו הייחודית של הרמב"ם בגדר שיעור מצוות תלמוד תורה.

פסיקת הרמב"ם

פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, ה):

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.

* ר"מ בישיבת שעלבים.

לכאורה דברי הרמב"ם הללו, 'חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה', תואמים לדברי ר' אמי בגמ' במנחות הנ"ל, 'פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית'.¹ אלא שהרמב"ם לא הביא את דינו של רשב"י שאדם יוצא ידי חובה בק"ש שחרית וערבית, והדבר תמוה שהרי דברי רשב"י אינם מנוסחים כחולקים על דברי ר' אמי, אלא כמימרא נוספת שאינה חולקת - 'אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי ולא 'ור' יוחנן אמר'. ועוד, בנדרים רב גידל סותם כדברי רשב"י, 'דאי בעי פטיר נפשיה בק"ש שחרית וערבית', ללא חולק ולכן מסתבר הדבר שהרמב"ם אמור לפסוק כרשב"י שיוצאים בק"ש שחרית וערבית.

ונראה ליישב על פי האור שמח (תלמוד תורה א, ב) שכתב:

ומדברי רבינו נראה דהך דקרא ק"ש שחרית וערבית לאו דווקא ק"ש, רק הגדר הוא קביעת זמן ביום ובלילה, וזה לשונו, ואפילו עני כו' כו' חייב לקבוע זמן ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה.

כלומר, האור שמח מציע שהרמב"ם אכן פסק את דברי רשב"י שאדם יוצא ידי חובה בק"ש שחרית וערבית, אלא שהרמב"ם למד שק"ש היא רק דוגמה, ואם לומד כל דבר שהוא בבוקר ובערב הרי שקיים בזה מצוות תלמוד תורה. אלא שיש להקשות, אם כדברי האור שמח שק"ש שחרית וערבית הינן דוגמאות בלבד, מה בא רשב"י להוסיף על גבי דברי ר' אמי, הרי ר' אמי כבר אמר שדי בפרק אחד ביום ופרק אחד בלילה!?

והנה, האגור בהלכות תפילה (סימן א) הביא מחלוקת בין המהר"ם מרוטנבורג לבין הראב"ד בנוגע לשאלה האם יש חובה לברך ברכות התורה לפני אמירת פסוקים דרך תחנונים. וכך כותב האגור:

בעל שבולי הלקט כתב בשם ר"מ מרוטנבורק דצריך לברך כשהוא משכים היינו דוקא כשלומד אבל אם מתפלל תחנונים א"צ לברך, והראב"ד כתב צריך לברך כמו כן על מקרא וכתובים ופסוקים מכלל מקרא הם. וכן פסק גדול בדורו מהר"ר יעקב מולן ז"ל.

1. אמנם יש להעיר שהרמב"ם כתב 'זמן' דמשמע כל זמן שהוא בלי מינימום מוגדר ואילו ר' אמי בגמרא הגדיר שהחיוב הוא פרק. וצריך לומר שלדוגמה בעלמא נקט ר' אמי פרק. ויש להביא ראיה מהגמ' בנדרים (ח, א) שכשנשבע ללמוד פרק זה השבועה חלה הואיל ואינו מחויב ללמוד פרק אלא סגי בכל דהו. ואמנם האור שמח בהל' ת"ת (א, ב) נקט שכדי לצאת ידי חובת תלמוד תורה צריך לקרוא את כל הפרק של ק"ש ולא סגי בפסוק אחד ויתכן שהסיבה שכתב כך היא משום שלשון הש"ס בדברי ר' אמי היא 'פרק'. אמנם, כפי שציינו, הרמב"ם השמיט לשון זו וסבר ד'פרק' לאו דווקא וכאמור לעיל.

וניתן להציע שרשב"י בא לחדש שבאמירת ק"ש ניתן גם לקיים מצוות תלמוד תורה אף שכוונתו לקיים את מצוות ק"ש של קבלת עול מלכות שמים, וכשיטת הראב"ד הנ"ל שחייב לברך ברכות התורה גם בפסוקים שאומרים דרך תחנונים.

קושיה על המהר"ם מרוטנבורג

מעשה יקשה על שיטת המהר"ם מרוטנבורג שלא מברכים ברכת התורה על פסוקים שנאמרים דרך תחנונים משיטת רשב"י שיוצאים ידי חובת ת"ת בק"ש, למרות שהיא נאמרת בכוונת קבלת עול מלכות שמים. ואין לומר שהמהר"ם יסבור כר' אמי בגמ' מנחות הנ"ל, דהיינו שהמהר"ם והראב"ד נחלקו במחלוקת ר' אמי ורשב"י, משום שכבר כתבנו לעיל שהגמ' לא הביאה את דברי רשב"י כחולקים על ר' אמי אלא כמימרא נוספת. נמצא שר' אמי לא חלק על דברי רשב"י אלא שלא עסק בנקודה שרשב"י חידש. וצ"ע כיצד תתיישב שיטת המהר"ם עם דברי רשב"י.

ישוב הקושיה על המהר"ם מרוטנבורג

מיהו לענ"ד נראה לומר שיש להבחין בין גדר מצוות תלמוד תורה לבין גדר ברכות התורה והדברים אינם בהכרח חופפים. ניתן לומר שדברי המהר"ם נאמרו לעניין ברכות התורה, אך לא לעניין גדר תלמוד תורה. כלומר, כולם מודים שגם כשאומר פסוקים דרך תחנונים מקיים בכך מצוות תלמוד תורה, אלא שנחלקו האם חז"ל תקנו לברך ברכות התורה בכהאי גוונא. לדעת המהר"ם חז"ל תקנו ברכות התורה דווקא כאשר ניכר שזהו לימוד תורה, מה שאין כן בדברי תורה שנאמרים דרך תחנונים. ואילו לדעת הראב"ד גם כאשר לא ניכר שזה לימוד תורה חז"ל תקנו לומר ברכות התורה, מאחר שסוף סוף מקיים בכך מצוות תלמוד תורה.² ונראה שיש להביא ראיה לחלוקה בין הגדרים מהגמ' בברכות (יא, ב) שבה נחלקו האמוראים על איזה סוג של לימוד תורה צריך לברך ברכות התורה, רק על מקרא, גם על מדרש, או גם על משנה ע"ש. ומכך מוכח שלא על כל דבר שנחשב לימוד תורה בהכרח מברכים ברכות התורה.

2. ולפ"ז לכאור' צ"ע מש"כ הב"י או"ח סי' מז ד"ה ואם בא: 'ועוד יש לומר דק"ש ותפלה לא חשיבי לימוד לענין זה דדברי תחנונים ותפלה לחדוד דברי תלמוד תורה לחדוד וק"ש כדברי תפילות הוא'. דהנה מתחדש בדברי רשב"י במנחות צט, ב ובדברי רב גידל בנדרים ח, א ההפך דאין זה נחשב רק דברי תפילות אלא לימוד תורה ממש. ואולי אפשר ליישב ע"פ דברי האור שמח בהל' קריאת שמע א, ב שניתן לקיים מצוות תלמוד תורה רק כשמכוון לשם תלמוד תורה, ודחוק משום שצריך לעשות אוקימתא ברשב"י וברב גידל דמיירי דווקא כשנתכוון לשם תלמוד תורה וצ"ע.

ועדיין יש להקשות שהיה לו לרמב"ם לכתוב להדיא שיוצאים ידי חובה בק"ש שחרית וערבית, כדי להשמיע שניתן לצאת ידי חובת תלמוד תורה גם בדברים שנאמרים לשם תחנונים וכפי שהשמיענו רשב"י. ויתכן לומר שהרמב"ם השמיענו את החידוש הזה שניתן לקיים מצוות תלמוד תורה ע"י קריאת שמע בהלכות קריאת שמע (א, ג):

הקורא אחר שלש שעות ביום אפילו היה אנוס לא יצא ידי חובת קריאת שמע בעונתו, **אלא הרי הוא כקורא בתורה**, ומברך לפניה ולאחריה כל היום אפילו איחר וקרא אחר שלש שעות.

עולה מהלכה זו שבאמירת ק"ש מקיימים גם מצוות תלמוד תורה.

ביאור הפסוקים

בשו"ת שאגת אריה (סי' א) מסיק שפשט הכתוב של פרשת שמע עוסק בחובת קריאת שמע ולא בחובה ללמוד תורה, והחובה ללמוד תורה אינה כי אם בלימוד כל שהוא בשחרית וערבית. ואולם, יש להקשות שהרי דרשו חז"ל בקידושין (ל, ב) את תחילת הפסוק 'ושננתם לבניך' - שיהיו ד"ת מחודדים בפיה, וכפי שהביא הר"ן בנדרים (ח, א) ללמוד מדרשת חז"ל זו שיש חיוב על האדם ללמוד בכל עת שהרי בק"ש שחרית וערבית אינו יכול להגיע לרמת ידיעה של 'מחודדים בפיה'. ועוד, איתא ביומא (יט, א): "השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודברת בם - ולא בדברים בטלים". ואמנם, קושיא זו ניתן לדחות שיתכן שלימוד זה הוא רק אסמכתא בעלמא.³ ועוד הקשה הקרן אורה (במאמר 'ק"ש דאור' או דרבנן' אות ז) מהפסוק בפרשת והיה אם שמוע: "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך", והפסוק הזה ודאי עוסק בכל התורה. לכן נראה לומר שאכן פרשת שמע עוסקת גם בחיוב ללמוד תורה. אלא שא"כ קשה מדוע הרמב"ם (ת"ת א, ח) מביא את הפסוק שנאמר ביהושע, 'והגית בו יומם ולילה', שהוא רק מדברי קבלה, הרי מקרא מלא דיבר הכתוב

3. והנה הגר"י שילת שליט"א בספרו 'ראש דברך' מציין לפיהמ"ש אבות א, טז שכתב הרמב"ם שלימוד התורה הוא 'מצוות עשה מחוייבת - ודברת בם' ומסתבר שהרמב"ם נקט כך לפי גמ' זו. אמנם יש להעיר שהמהר"ץ חיות ביומא יט, ב מבאר דהוי אסמכתא והדבר מבוסס על מש"כ הרמב"ם בסהמ"צ בשורש השמיני. והדברים מבוארים שהרי בפיהמ"ש הנ"ל הרמב"ם הגדיר 'שיחה בטלה' כדיבור מרוחק ולא כדיבור אסור וכ"ש ששיחת חולין לא תחשב דבר אסור, ולכן ברור דגמ' זו אינה אלא אסמכתא בעלמא. ויתכן לומר דלענין 'עובר בעשה' הוי אסמכתא אבל לעצם משמעות הכתוב כמתייחס לד"ת זה אכן מהתורה.

'בשכבך ובקומך', והיה על הרמב"ם להביא את הפסוק בתורה. ובעצם לא על הרמב"ם תלונתנו, שהרי מקורו של הרמב"ם הוא מהגמ' במנחות (צט, ב) שהביאה את תחילת 'לא ימוש' ולא את 'בשכבך ובקומך'.
 ויתכן להציע שהואיל ולא מבואר בכתוב 'ובשכבך ובקומך' מהו השיעור של חובת תלמוד תורה, לכן צריך את הפסוק 'לא ימוש' שילמד שהשיעור הוא זמן כל שהוא בבוקר ובערב. שהרי הגמ' במנחות הנ"ל לומדת שמשמעות 'לא ימוש' היא שדי בקביעות זמן ביום ובערב על ידי דימוי המושג 'לא ימוש' למושג 'תמיד' שנאמר בלחם הפנים, שכשם שבלחם הפנים די בזמן מסוים כך גם לעניין לימוד תורה. נמצא אפוא שהפסוק ביהושע, 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה', מפרש את הפסוק 'בשכבך ובקומך';⁴ ולכן הביא הרמב"ם את הפסוק בנביא ולא את הפסוק בתורה.⁵

השמטת הרמב"ם את הגמ' בנדרים

כפי שצינו לעיל, חידתנו השנייה היא מדוע השמיט הרמב"ם את הגמ' בנדרים (ה), (א): "אמר רב גידל אמר רב: האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו - נדר גדול נדר לא-לוהי ישראל. והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה!... הא קמ"ל, כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עליה".

לפום ריהטא נראה שהסוגיא בנדרים תואמת לשיטת רשב"י. ואם כנים דברינו לעיל שהרמב"ם אכן פסק את דברי רשב"י היה לו להביא להלכה את דברי רב גידל הללו?⁶

4. לפ"ז ניתן ליישב את קושיית ה'עולם' על דברי המפרש בנדרים ח, א ד"ה והלא מושבע שכתב בלישנא אחרינא שהוא מושבע ועומד מהר סיני מתוקף הפסוק 'לא ימוש'. וקשה דהא מיירי בדברי קבלה. אך לפי האמור שהכתוב ביהושע מפרש את הכתוב בתורה הרי שהוא מושבע ועומד מתוקף הכתוב 'בשכבך ובקומך' ע"פ הפרשנות של הפס' ביהושע 'לא ימוש' וא"ש.

5. אמנם עדיין יש להקשות מדוע הביא הרמב"ם את הסיפא של הפס' 'והגית בו יומם ולילה' ולא את הרישא של הפס' 'לא ימוש'. ואאמו"ז הגאון הרב נחום אליעזר רבינוביץ' שליט"א בספרו יד פשוטה על הרמב"ם (הל' ת"ת א, ח) הציע שמקורו של הרמב"ם הוא מהירושלמי. ולעניין הרישא של הפס' 'לא ימוש' הרמב"ם נקט כר' שמואל בר נחמני ע"פ כלל הגאונים שההלכה נפסקת כמי שהגמ' אומרת עליו 'ופליגא' וזהו ר' שמואל בר נחמני שלמד שהפסוק 'לא ימוש' נאמר לברכה.

6. את דברי רב גידל במימרא הקודמת בדף ז, ב וכן את דברי רב גידל במימרא הבאה שם ח, א הרמב"ם פסק להדיא.

והנה ה'עין משפט' לא ציין למ"מ ברמב"ם, ואולם ב'עיניים למשפט' ציין להל' ת"ת א, ה, ועדיין צריך ביאור מדוע לא הביא הרמב"ם את הגמ' כצורתה שהשבועה חלה בכהאי גוונא.

הצעת פתרון להשמטת הרמב"ם

ונראה ליישב כך. בדברי רב גידל מתבארות שתי הלכות בשני עניינים שונים: הלכה אחת בהלכות תלמוד תורה שאדם יוצא ידי חובת תלמוד תורה בק"ש שחרית וערבית. והלכה שניה בהלכות נדרים שבמקרה שכזה שבועה חלה על שבועה, שמכיוון שנפטר בק"ש שחרית וערבית הרי שאין עליו חיוב לשנות פרק או מסכת וא"כ הלימוד בשאר הזמן הוא דבר רשות וממילא השבועה חלה. (וזה שלא כר"ן שם שביאר שהסיבה שהשבועה חלה היא משום שהחובה לתלמוד כל היום נובעת מדרשת חכמים).

והנה, את ההלכה לעניין תלמוד תורה פסק בהל' ת"ת (א, ח) (כפי שציין העינים למשפט):

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר והגית בו יומם ולילה.

וכפי שצינו שהואיל והחיוב הוא רק בק"ש שחרית וערבית, הרי שבשאר היום הוא בגדר 'רשות', ואת הדין ששבועה חלה על דברי הרשות כתב הרמב"ם בהלכות נדרים (ג, ז-ח):

ומפני מה נדרים חלים על דברי מצוה, ושבועות אין חלות על דברי מצוה, שהנשבע אוסר עצמו על דבר שנשבע עליו, והנודר אוסר הדבר הנדור על עצמו, נמצא הנשבע לבטל מצוה אוסר עצמו וכבר עצמו מושבע מהר סיני ואין שבועה חלה על שבועה, והאוסר דבר זה בנדר זה הדבר הוא שנאסר ואותו הדבר אינו מושבע מהר סיני. כשאתה מתבונן בכתוב תמצא שהדברים מראין כן כמו שקבלו חכמים מפי השמועה, שהרי אומר בשבועת ביטוי להרע או להיטיב בדברי הרשות כמו שבארנו, שיאכל וישתה היום או שיצום וכיוצא בהן, ובנדרים הוא אומר ככל היוצא מפיו יעשה ולא חלק בין דברי מצוה לדברי הרשות.

נמצא שבעצם אין כאן השמטה ודברי רב גידל נפסקו.⁷

מחלוקת הרמב"ם והר"ן

הרדב"ז (שו"ת הרדב"ז ג, תטז) והגר"א (יו"ד רמ"ס ק"ו) ציינו למחלוקת הרמב"ם והר"ן: לפי דעת הרמב"ם (ת"ת א, ה) חיובו של כל אדם הוא קביעות זמן של תורה ביום ובלילה.

מאידך, כתב הר"ן בנדריים (ה, א):

מסתברא לי דלאו דווקא דבהכי מיפטר שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרינן בפ"ק דקדושין (דף ל) ת"ר ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפיק שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו', וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי אלא מכאן נראה לי ראייה למה שכתבתי בפרק שבועות שתים בתרא דכל מידי דאתא מדרשא אף על פי שהוא מן התורה כיון דליתיה מפורש בקרא בהדיא שבועה חלה עליו והכא הכי קאמרינן כיון דאי בעי פטר נפשיה ממאי דכתיב בקרא בהדיא דהיינו בשכבך ובקומך בקרית שמע שחרית וערבית מש"ה חלה שבועה עליה לגמרי אפילו לקרבן והיינו דקאמר נדר גדול כלומר לכל דיניו כדבר הרשות וכבר כתבתי זה שם בראיות גמורות בס"ד.

נמצא שמחלוקת הרמב"ם והר"ן היא האם יש חיוב ללמוד תורה כל הזמן או שהחיוב הוא רק זמן ביום וזמן בלילה.

הצעה אחרת להבנת מחלוקת הרמב"ם והר"ן

ולולי דברי הרדב"ז והגר"א היה אפשר אולי לקרב את הדעות כך שלא תהיה מחלוקת מעשית ביניהם לעניין גדרי תלמוד תורה.⁸ ראשית, יש לציין לרמב"ם הלכות תלמוד תורה (א, י"ב) שכתב כך:

עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח.

וחייב לשלש את זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב, ושלש בתורה שבעל פה, ושלש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין

7. אין להקשות מדוע הגמ' בנדריים ח, א הביאה את דברי רב גידל, שכן מה החידוש בדבריו? משום שניתן לומר שרב גידל משמיענו שההלכה כרשב"י שניתן לצאת י"ח ת"ת בק"ש שחרית וערבית.

8. כמובן שלעניין חידושו של הר"ן לגבי חלות שבועה על דבר שלמד מדרשה בפשטות הרמב"ם לא מסכים.

במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידיע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמוותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה, וענין זה הוא הנקרא גמרא. כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע, אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר, ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הן, במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו.

בהלכות אלו הרמב"ם מתייחס לאופן לימוד התורה שכולל חובה של חלוקת הזמן ללימודים שונים בהתאם להתפתחות הלומד, והרמב"ם מתייחס לכל זה בלשון 'חייב', ואם אכן החיוב הוא רק קביעת זמן מינימאלי ביום ובלילה כיצד ניתן להבין חיוב זה!?

וביאר האור שמח (קריאת שמע א, ב) שייסוד החיוב בתלמוד תורה כל היום אינו חיוב פרטני מוגדר. וכך כתב האור שמח על הלכות תלמוד תורה פרק א:

ונמצא מצוות ת"ת אשר בוודאי אם יבקש האדם טרף ומזון בכ"ז אינו נחשב למפריע מצוות ת"ת, ואספת דגניך כתיב (דברים יא, יד), וכן למשל אדם חלוש המזג, וכן כל אחד לפי ההכרחיות שלפי הרגלו, וכן לפי טוהר נפשו של אדם, כי אינו דומה בחיוב ת"ת האיש אשר נפשו מרגשת בשכלה הזך ונקשרה בעבותות אהבה לתלמוד תורה, לאיש אשר כוחות נפשו נרפים ועצלים, לכן איך היה מחוק הבורא לחוק חיוב ת"ת לכל ישראל, ונתן תורת כ"א בידו, ואין לאל יד האנושי ליתן המדה האמיתית לזה, לכן באו חכמים ופירשו לנו גדר מרכזן האמיתי של ת"ת, ק"ש בשחרית, ק"ש בערבית, קיים והגית בה יומם ולילה (מנחות צט, ב), כיון שלומד קבלת המצווה ואזהרתה בשחרית ובערבית כבר קיים מצוותה, אולם יתר מזה הוא בכללי המצוות אשר נבדלו ונפרדו בזה כל איש לפי ערכו ומהותו, והיא כמו הסר מן המדות המגוונות אשר נפרדו זה מזה, ובוודאי צריך להתעצם בה האדם בכל יכלתו, כי כפלה התורה הרבה פעמים ענין למודה, וצריך האדם להלהיב נפשו לשקוד על דלתותיה, כאשר הרבו לדבר בזה הספרים הקדושים, ולכן אמר (שמות יח, כ) והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות, ודבר השווה לכולם והודעת כו' ילכו בה ואת כו' אשר יעשון, שבזה אינו שוה, רק כל אחד לפי מה שהוא אדם.

ונראה לבאר על פי האור שמח שאכן לדעת הרמב"ם יש כאן חיוב, אך אין זה אותו סוג חיוב מוגדר של זמן ביום וזמן בלילה, אלא זהו חיוב כללי שמטיל על

האדם אחריות ללימוד תורה לפי כוחו. כלומר, אדם מחויב לנצל את כוחותיו לעבודת ה' ובכלל זה לימוד התורה. לפי דברי האור שמח האלו לא ניתן לחייב את כלל בני האדם ללימוד כל היום משום שאופיים שונה זה מזה. גדר החיוב בתלמוד תורה דומה לגדר החיוב של תיקון המידות שאין בו הגדרה מעשית ברורה.

לפי זה לכאורה חוזרת הקושיה מדוע לא פסק הרמב"ם להדיא את דינו של רב גידל, כדי להשמיענו שאף שמחויב בחיוב כללי כעין החיוב בתיקון המידות אינו נחשב מושבע ועומד מהר סיני וחלה שבועתו.

ואולם נראה, שאין כאן קושיה כלל משום שהואיל ואין חיוב מוגדר מבחינה מעשית ממילא פשוט שאינו מוגדר כמושבע ועומד מהר סיני, שהרי אין מעשה מוגדר שמחויב בו, וכפי שכתב האור שמח שהנשבע שלא יתכבד בקלון חברו חלה שבועתו משום שאינו מושבע ועומד מהר סיני באופן פרטני על שלא להתכבד בקלון החבר.

נמצא לפי זה שהמחלוקת בין הרמב"ם והר"ן אינה אלא בהגדרת החיוב של תלמוד תורה כל היום - לפי הר"ן זהו חיוב מעשי מוגדר ולפי הרמב"ם זהו חיוב כללי כעין החיוב של תיקון המידות.

השתא דאתינן להכי יש ליישב עוד קושיה. הר"ן ביסס את דעתו שכל אדם חייב ללימוד תורה כל היום על הגמ' בקידושין (ל, ב), 'ושננתם לבניך - שיהיו דברי תורה מחודדים בפיהך שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר אלא אמור לו מיד', ואיך אפשר להגיע לרמת ידיעה שכזו על ידי ק"ש שחרית וערבית!?

ונשאלת השאלה כיצד הרמב"ם יכלכל גמ' זו? ואולם, לאור דברי ה'אור שמח' הנ"ל נראה לומר שגמ' זו באה לבאר את גדרי החיוב הכללי - לאיזו רמה צריך להגיע. כלומר, אין כאן הגדרה מעשית מסוימת, אלא רק הסבר של החיוב הכללי המוטל על כל אחד לפי כוחו.⁹

לביאור המושג 'ביטול תורה'¹⁰

במבט ראשון היה נראה שיש בכך מחלוקת בין הרמב"ם לר"ן. לרמב"ם הוא כעין 'אענשיתו אעשה' האמור במנחות (מא, א), כלומר שמלבד המינימום של זמן ביום ובערב אין כאן חיוב, וממילא לימוד תורה בשאר היום הוא 'מצוה קיומית' שרק

9. עיין בשו"ע הרב קונטרס אחרון ג, א שמבאר ברמב"ם שהחיוב לשלש זמן למידתו תוקפו הוא 'מפי השמועה' שכך קבלו חז"ל את הגדר של לימוד תורה. לפי דברינו, נבאר שגם החובה של 'מחודדים בפיהך' תקפו הוא כהנ"ל.

10. שבת לב, א; לג, א; תענית ז, א ועוד.

בעידן ריתחא נענשים על אי קיומה כמבואר בגמ' מנחות שם.¹¹ לר"ן, לעומת זאת, הוא ביטול עשה של ת"ת שכל אחד מחיוב כפי כוחו. אולם, לאור דברי האור שמח שביאר בדעת הרמב"ם שיסוד החיוב בתלמוד תורה אינו חיוב פרטי מוגדר אלא חיוב כללי כחיוב תיקון המידות שאין לו גדר מעשי ברור, נמצא שעוון ביטול תורה אינו רק אי קיום מצוה קיומית אלא אי קיום מצוה שהאדם מחויב בה, אלא שהחיוב אינו חיוב פרטי מוגדר אלא חיוב כללי שמשנתנה מאדם לאדם.

כשתמצי לומר, נראה שגם לפי הר"ן שנקט שזהו חיוב פרטי מוגדר, אין החיוב מוגדר לגמרי, שהרי כתב: "אדם חייב ללמוד תמיד יום ולילה כפי כוחו". מצד אחד נקט הר"ן שאדם חייב ללמוד 'תמיד' אך מאידך כתב 'כפי כוחו', והרי הגדרת 'כפי כוחו' אינה מוגדרת לגמרי. שהרי בפשטות אם יש לאדם צרכים שונים (לא רק צרכי פרנסה) וממילא לא יכול לעסוק בתורה, גם הר"ן יודה שפטור. 'לפי כוחו' הוא מושג מאד כללי. לכן יתכן שהמחלוקת בין הר"ן לבין הרמב"ם (ע"פ האור שמח) אינה מחלוקת קיצונית כי אם בעיקר מחלוקת בהגדרות – כלומר, לדעת הר"ן אין הבחנה בין ק"ש שחרית וערבית לבין שאר היום, ובכל היום ישנו חיוב ללמוד, אבל החיוב ללמוד הוא 'כפי כוחו', דהיינו אם יש לו צורך מסוים הצורך פוטר אותו מלימוד באותה עת. ואילו הרמב"ם למד שיש הבחנה בין החובה לקבוע זמן ביום ובלילה, מצוה חיובית שמוטלת על כל אדם, ובין החובה ללמוד בשאר היום שאינה חובה פרטנית ללמוד בכל רגע נתון, אלא חיוב כללי כעין החיוב הכללי של תיקון המידות, ואיש איש לפי תכונות נפשו ויכולותיו מחויב בלימוד תורה לפי יכולתו וצרכיו. נמצא שמבחינה יישומית אין הבדל בין הר"ן לבין הרמב"ם.

11. עיין בספר 'שערי תלמוד תורה' (עמ' ל-לא) שבאר כך בשיטות הראשונים שחלקו על הר"ן. ואולם קשה לבאר כך את שיטת הרמב"ם משום שהרמב"ם מגדיר בהל' אישות טו, ב את ההיתר לדחות את הנישואין ע"י לימוד תורה ע"פ הכלל 'העוסק במצוה פטור מן המצוה' ואם אכן לימוד התורה אינו אלא מצוה קיומית (דהיינו, שאינו מחוייב בכך אלא שאם לומד מקבל שכר כעושה מצוה) כיצד עיסוק במצוה כזו פוטר ממצוה אחרת שחייב בה? ועוד, לא מצאנו בשום מקום הגדרה לסוג מצוה שכזה ברמב"ם. אמנם, האגרות משה מבאר כך את שיטת הרמב"ם ביישוב ארץ ישראל והגר"א במעשה רב למד שיש חיוב כזה באכילת מצות כל שבעת ימי הפסח. אך, היא הנותנת, בכל י"ד השורשים שהקדים הרמב"ם לסהמ"צ לא הביא סוג כזה של מצוות.

סיכום

הראינו כי שתי ההשמטות לכאורה של הרמב"ם אכן נפסקו: הן דינו של רשב"י במנחות שאדם יוצא ידי תלמוד תורה בק"ש שחרית וערבית והן דינו של רב גידל שאם נשבע שישנה פרק מסוים שבועתו חלה הואיל ואינו מושבע מהר סיני ללמוד פרק זה.

האור שמח חידש דרך בהבנת חובת לימוד תורה בדעת הרמב"ם, שהחויב הוא חיוב כללי של האדם למצות את כוחותיו ולא חיוב פרטי מוגדר ושווה בקרב בני האדם. האור שמח משווה את אופי חיוב תלמוד תורה לאופי החיוב בתיקון המידות.

על פי הסברו של האור שמח הצענו לקרב את הדעות במחלוקת הרמב"ם והר"ן שאין בעצם מחלוקת מעשית ביניהם. והדברים אמורים גם לביאור המושג 'ביטול תורה'.

דווקא בשל העובדה שלדעת הרמב"ם חיוב תלמוד תורה אינו מוגדר בהגדרה אובייקטיבית אלא מוגדר כחיוב כוללני שמשתנה מאדם לאדם מוטלת עלינו אחריות גדולה להיות נאמנים לכוחותינו כדי שנמצה את כוחותינו כיאות בלימוד התורה הקדושה.